

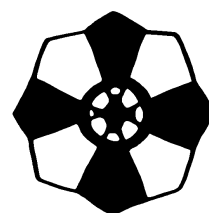
SPÅNGA

Nr 114

BYGDEN

Oktober 2010

Spånga Fornminnes- och Hembygdsgille

SPÅNGA

BYGDEN

Utges av Spånga Fornminnes- och Hembygdsgille, som tillhör Stockholms läns Hembygdsförbund.
Utkommer med fyra nummer om året.

Redaktion

Carin Ljung, Leif Lennbom, Krister Nordin

Innehåll

Spångas första skola tvåhundra år	3
Innehållsrik vårutflykt på Svartsjölandet	8
Valter Petterssons livs	12
Gamla foton efterlyses	16
Rättelse	16
Öppet hus på Nälsta gård	19
Nya medlemmar	20

Omslagsbild: Bellmansspelen i Solhem 1945

Spånga Fornminnes- och Hembygdsgille

Box 3303 163 03 SPÅNGA

Ålderman: Krister Nordin, tel 08-761 21 77, e-post krister.nordin@gmail.com

Kassavårdare: Leif Lennbom, tel 08-36 31 86, e-post leif.lennbom@gmail.com

PlusGiro 26 50 62-0 Bankgiro 5534-2471

Adress till Nälsta gård: Rättar Vigs väg 95

Buss 118, hållplats Nälstaplan

Hemsida: www.hembygd.se/stockholm/spanga

Spångas första skola tvåhundra år

av Jocke Arfvidsson

”Som nu den utnämnde Scholaemästaren Herr Magister P. Selin redan vore ankommen och Scholaeinrättningen borde sättas igång...” Så står det i Spångas och Järfällas sockenstämmoprotokoll 29 juli 1810. På mötet 9 september antog stämman en instruktion för skolan. Hösten 1810 hade Spånga och Järfälla fått sin första skola, 32 år innan Sverige fick sin första folkskolestadga.

Fyrtio års långbänk

Spångas och Järfällas första skola hade varit ett diskussionsämne i flera decennier innan den första skolan var klar att användas. År 1768 hade sockenstämman som svar på ett cirkulär från domkapitlet förklarat att man inte hade råd att bygga en skola. Ägaren av Hägerstalund, kammarherre Arvid Teet var emot att socknarna byggde en skola. På stämman sa han att man fick nöja sig med att en piga, Läs-Britta kallad, läste med barnen i fattighuset. Teet menade att man inte hade råd att bygga skolhus i skogfattiga socknar som Spånga och Järfälla. Det fanns varken byggnadsvirke eller ved att värma skolan med.

I slutet av 1700-talet närmade sig skolfrågan en lösning när baron Adolf Rudbeck donerade 111 riksdaler till en kommande skola. Rudbeck var en stor godsägare i Spånga och Järfälla. Han bodde på Görvälns gård från 1779 till 1796 då han flyttade till Stäket. Han dog på Jakobsbergs gård 1801 och hann inte se skolan som han tagit initiativ till.

När Rudbeck hade lovat pengar till skolan följde flera herrar i socknarna efter. En av donatorerna var Hägerstalunds nya ägare, Feodor Aminoff som gav 100 riksdaler. Den som donerade mest pengar var, som sig bör, greve Gustav Bonde på Hässelby, han bidrog med 120 riksdaler.

När man väl hade de ekonomiska resurserna till en skola gällde det att hitta en lämplig plats att bygga på. Valet föll på en tomt på Hjulstas marker vid landsvägen mot Enköping mitt emot Lilla Tensta där Erikslund låg. Platsen beskrivs som ”... på Hjulstas ägor ... på en slätt ovanför landsvägen emellan Kolkaerrs backe och Spånga Båtsmansstuga ...” i sockenstämmoprotokollet. Marken ägdes av David

Stierncrona som gav socknarna tillstånd att bygga skolan på sin mark. I upplåtelsehandlingen bestämmer han att skolans tomt inte bör överstiga 16 famnar i fyrkant. En famn var 1,78 meter, tomten var alltså drygt 800 kvadratmeter stor. Eftersom skolan låg på Hjulstas marker kallades den ofta för Hjulstaskolan. Det kostade 755 riksdaler att bygga skolan.

Hjulstaskolan

Skolhuset byggdes 1806 eller 1807. Det fick sitt tegeltak hösten 1809, först då var bygget helt klart. Det hade en förstuga och en stor sal och två kamrar på bottenvåningen. På vinden fanns två kamrar och fyra mindre kontor. Till skolan hörde också en trädgård och en ladugård med fåhus, fårhus och svinstia.

Bland skolans inventarier märks pulpeter och bokhyllor, biblar, psalmböcker, diverse läse- och ABC-böcker, räkneböcker samt skrivmaterial.

Undervisningen började alltså höstterminen 1810. Barnen gick i skolan mellan kl. 9.00 på förmiddagen och kl. 4.00 på eftermiddagen på vinterhalvåret, i slutet av vårterminen och i början av höstterminen gick de mellan kl. 8.00 på morgonen och kl. 6.00 på eftermiddagen. De var lediga på lördag och söndag så när som på bibelläsning en timme på lördagarna.

Man hade kommit överens om att några fattiga barn skulle få bo i skolan och leva på bidrag från ”ädelsinnade personer” i socknarna. Redan första terminen bodde två torparbarn och ett statarbarn i skolan.

Skolans första examen hölls 20 juni 1811. Flera av socknarnas prominenta män var närvarande vid förhöret. Barnen ”...funnos hava gjort berömliga framsteg...”

Den förste läraren var magister Pehr Selin. Han bodde i Pilkohem i Spånga. Pilkohem torde vara ett hus vid Enköpingsvägen några hundra meter närmare Spånga kyrka, ett hus som senare kallades för Sundsborg efter Carl Gustav Sundberg som flyttade dit på 1860-talet. Selins lön var inte mycket att skryta med; han hade fri bostad och ved, tio tunnor säd och 50 riksdaler om året. Till detta fick han två kollekter om året.

Den låga lönen gjorde att lärarna inte stannade särskilt länge. Fick de en chans att få mer betalt någon annanstans tog de givetvis den. Förhållandena blev något bättre när Juliana Bergs på Rådan donerade

åtta tusen riksdaler till Spånga socken varav hälften skulle gå till skolan. Juliana Bergs var en mamsell i Stockholm som levde under knappa förhållanden. På sin ålders höst ärvde hon en förmögenhet av sin bror som var kommersråd. Hon ärvde bland annat Rådan som ligger vid Edsviken, nu tillhör det Sollentuna, men tidigare sträckte sig Spånga socken ända dit. När hon fick sitt arv unnade hon sig glada dagar under några år. Men hon var också en stor donator, vilket kom Hjulstaskolans lärare till gagn.

Några år senare donerade Lars Engström på Skälby 500 riksdaler vars ränta skulle gå till läraren. På detta sätt hade Hjulstaskolans lärare en årslön på 150 riksdaler 1837. Då hette läraren Carl Gustaf Årre.

Årre var lärare 1833 – 50. Han lär ha varit en kraftfull man, som förutom lärare också var vice pastor i Spånga. Han var mån om att skolan sköttes väl och på hans tid gjordes mycket för att förbättra skolväsendet i Spånga och Järfälla. Trots det visade undervisningen dåliga resultat de första decennierna.

En stor del av Spångas befolkning utgjordes av fattiga statare och tjänstehjon som förde ett kringflackande liv. De var inte intresserade av ordnad undervisning för sina barn. För att råda bot mot detta satte man in en spis i skolan och ordnade med skolbespisning 1847, något som bör ha förmått fattiga arbetare att skicka sina barn till skolan. Riksdagen fattade beslut om kostnadsfri skolbespisning först 1945 även om skolbespisningar började byggas ut på slutet av 1800-talet. Spånga var alltså en föregångare på området

År 1844 hade Spånga och Järfälla 141 barn i skolåldern. Vid examen i juni visade det sig att bara 39 barn hade deltagit i undervisningen, en större del hade dock fått någon form av hemundervisning. Hemundervisningen var till för barn som hade långt till skolan. Även dessa barn skulle vara med i förhören som hölls på lördagarna.

Det var framför allt barn i Järfälla som fick hemundervisning, de hade ju långt till skolan. Järfälla fick därför sin första egna skola 1845 vid Aspås. Därefter betjänade Hjulstaskolan bara Spångas barn.

Folkskolestadgan 1842

Sverige fick sin första folkskolestadga 1842. Den innebar bland annat att alla församlingar skulle ha en skola med en seminarieutbildad lärare; att

det skulle finnas ett seminarium, dvs. en lärarskola, i varje stift och att barnen skulle börja skolan senast när de var nio år gamla. Församlingarna fick fem år på sig att verkställa beslutet. Stadgan sa ingenting om vad barnen skulle lära sig eller hur många år de skulle gå i skolan. Sådana saker reglerades i 1882 års folkskolestadga.

År 1842 hade ungefär hälften av landets församlingar redan skolor. Spånga var som vi har sett en av dessa. Att ordna skolor för den andra hälften av landets församlingar på bara fem år visade sig vara besvärligt. Mellan 1842 och 1847 inrättades inte mindre än 900 skolor i Sverige. Alla skulle enligt stadgan ha en utbildad lärare. Så många lärare fanns inte varför nästan hälften av alla lärare var obehöriga på 1840-talet och barnen fick bristfälliga kunskaper.

För Spångas del betydde inte folkskolestadgan så mycket. Socknen hade ju haft skola i drygt 30 år. Man hade redan en utbildad lärare som nu hade en lön som var något högre än den minimilön som stadgan rekommenderade.

Magister Stålhös

Hjulstaskolans siste lärare var Carl Johan Fredrik Stålhös som var lärare i Hjulsta 1854 – 72. Stålhös kom från Småland och var i 30-årsåldern när han kom till Spånga. Han tog studenten i Växjö och studerade sedan vid Uppsala universitet.

Förutom att Stålhös var socknens lärare var han vad vi i dag skulle kalla kommunaltjänsteman. Han skötte socknens räkenskaper, upprättade testamenten och bouppteckningar och hjälpte bönderna i juridiska frågor. Han var socknens ”allt i allo” och tycks aldrig ha förtröttats.

Som lärare var han i första hand intresserad av matematik, språk och botanik. Han lät bygga växthus och hade en plantskola vid Hjulstaskolan. Det sägs att han gick upp kl. 03.00 för att sköta sina växter innan undervisningen började. De tjocka stengrunder som finns kvar vid Erikslund bör vara rester av Stålhös växthus.

Stålhös var också ledare för de gymnastik- och militärovningar som man drillade barnen i på en särskild ”lek-, gymnastik- och exercisplats” som han inrättade vid skolan. Han hade på socknens uppdrag deltagit i en kurs i undervisning i militärexercis och gymnastik sommaren 1863. Inte mindre än tre gånger fick Stålhös 25 kronor i premium av

folkskoleinspektören för sitt intresse för sång, gymnastik, lekar, exercis och trädgårdsskötsel.

Hjulstaskolan avvecklas

Hjulstaskolan låg avsidet för många barn i Spånga. För att avhjälpa det inrättade man en småskola i Vällingby 1862. Strax därefter blev Hjulstaskolan för liten och den ersattes 1873 av den nybyggda Kyrkskolan vid Spånga kyrka.

Stålhös följde med skolbarnen till den nya skolan och var lärare där till 1884 då han pensionerades. Han dog tre år senare 59 år gammal. Han bodde då i Hjulstaskolan. Efter hans död flyttade hans änka och barn ut och skolhuset förföll snabbt och revs troligen strax därpå.

Källor

Ankarberg, Karin. 1966

Eriksson, Stig. 2010

Fizir-Chrapkowski, Beatrice. 1978

Spånga skolråd. 1942

Källberg, Sixten m.fl. 1987

Norberg, Sture. 1983

Repo, Johanna. 1999

Svedin, Erik. 1991

Spångas kommunalhistoria. I

Spånga sockens historia,
”Spångaboken”

Muntlig uppgift

Hus och miljöer i Järfälla

Spånga folkskolor 1798 – 1942

Spånga och Järfälla
sockenstämmoprotokoll, del 3

Text, tabeller och
källhänvisningar till
fotoutställningen Hjulsta –
Tensta – Rinkeby

”Någonstans borta i skogen
skulle ligga en skola...”

Specialarbete på Tensta
gymnasium

Skolundervisning i äldre tider. I
Spångabygden nr 37

Innehållsrik vårutflykt på Svartsjölandet

av Carin Ljung

När vår chartrade buss startar från Församlingshuset strålar solen från en klarblå himmel. Vi åker genom Flysta och förbi gamla Beckomberga, svänger in på Bällstavägen och far förbi Ängby slott. Under färden berättar Anita Pettersson om sevärdheter utmed vägen. Bussen korsar Bergslagsvägen och tar oss fram till Ängbybadet och vidare till Drottningholmsvägen. När vi åkt över Nockebybron är vi strax ute på Lovön och passerar Drottningholm. Vid Tappström svänger vi in mot Skå och närmar oss Svartsjö slott.

I slottsparken visar Håkan Ljung oss runt och berättar om fåglar och växter samt om slottet och dess historia. Den engelska parken är särskilt fin och där dröjer vi oss gärna kvar.

Efter detta vederkvickande uppehåll fortsätter vi med bussen till Sångs-Säby där en läcker buffélunch väntar. Vad sägs om skaldjursgryta med aioli eller lammfärsbiffar med gårdens grönsaker, ackompanjerat av hemkolsyrat vatten? Allt som serveras kommer från trakten.

Efter en solig stund på terrassen bär det iväg till Hilleshögs kyrka som är Upplands näst minsta kyrka med Sveriges allra minsta orgel. Kyrkvaktmästare Anna Littmarck tar hand om oss och berättar kyrkans historia från 1100-talet och framåt. De tidigaste takmålningarna är från 1200-talet, resten tillkom på 1400-talet. Orgeln kom dit betydligt senare, nämligen 1773. Anna avslutar med legenden om den helige Martin som skapade Mårten gås.

Hilleshögs kyrka

Kyrkvaktmästaren Anna Littmarck berättar om kyrkan

Färden avslutas på Ekebyhovs slott som är en herrgårdsbyggnad i trä med anor från 1670-talet. Där bjuds vi på kaffe och äppelkaka med vaniljsås. Tyvärr finns ingen som kan visa oss runt i slottet, men vi promenerar i parken som har en genbank med äppelsorter som har anknytning till Uppland och Mellansverige.

Ekebyhovs slott

Mätta av både intryck och god förtäring antrar vi bussen för färden tillbaka till Spånga. Och sänder en varm tanke till Anita Pettersson som ordnat denna på alla sätt lyckade utfärd.

Valter Petterssons Livs

av Jan Jansson

Den ledande livsmedelsaffären i Bromsten låg i hörnet av Skolvägen och Stockholmsvägen (nuvarande Carl Barks väg och Duvbovägen).

Medan jag ännu gick i skolan började jag arbeta där som springpojke. Jag var 12 år och skulle komma att stanna hos Valter i 12 år. Under de åren hade vi roligt. De som arbetade där under min tid var Valter och hans fru Mary, brodern Åke, Elsa, Siv, Anna-Lisa, Odvar och Ingrid. Tiden var 1940-tal.

Valter Pettersson med personal (Jan Jansson längst till höger)

Under mina första år som springpojke vägde jag lätt. Det var vanskligt att åka utför backen mot idrottsplatsen med ett lass mjölk. Det bestod av fyra stålkorgar med enlitersflaskor av glas. Lasset var tungt, så det fanns

risk att tippa framåt. Minsta sten eller dylikt kunde äventyra hela ekipaget. Framlastad packcykel är svårhanterad för en nybörjare. Men det gick bra.

Lisa Öman bodde granne med butiken och spruthuset. Hon lade märke till att jag visslade Spiskroksvalsen när jag cyklade förbi. Därför frågade hon Valter hur gammal jag var. Svaret blev 13. – Jaså, sa Lisa, jag trodde han var äldre eftersom han visslade Spiskroksvalsen.

I skolan hade vi en småskollärare som hette fröken Wallkvist. Hon blinkade nervöst hela tiden. En dag kom hon in i affären för att köpa bröd. Ett långfranska hade hon tänkt sig. Jag hämtade långfranskat och när jag lämnade över det frågade hon om det var färskt. Hon uttryckte frågan så här: ”Är hon ny?” Det var förmodligen både första och sista gången jag fick höra den formuleringen om ett bröd.

Samma kund frågade vid ett annat tillfälle om vi hade en kartong. Jovisst - jag gick in i lagerrummet och kom ut med kartongen. Fröken Wallkvist frågade ”Vad kostar den?” Med bestämd min, precis som järnhandlare Wohlin i Bromsten, sa jag ”2,50” Hon blinkade ännu mer och jag blev rädd att jag tagit i för hårt. Istället sa jag med skålmens blick ”Nej, varsågod!”

En annan kund på Skolvägen skulle köpa fotogen till sitt värmeelement. Vid leveransen upptäckte jag att vecken var utbränd. Lyckligtvis hade hon en hemma, så jag satte dit den. Detta kundbesök tog litet längre tid. Både Valter och Åke hade mycket roligt åt min kundservice och att jag hade bevekat henne.

En dag stod Sigge Gustav i butiken. Han var en kraftkarl som reste i folkparkerna med Viking Cronholm och visade jiu-jitsu. Sigge Gustav var också målvakt i Bromstens IK:s A-lag. Han var ungarl, och de pratade om att få tag i en kvinna. Som sammanfattning sa S-G så här: ”Ja, får jag tag i nån jävel så ska jag gånga mig också.” Ett par år senare levererade jag varor till fru Gustavsson som var en vän kvinna. Då minns jag hur Sigge formulerat sig tidigare.

Ett år blev vi förärade en julgran som placerades vid sidan av Skolvägen. Den hade jag stor glädje av eftersom jag såg den från mitt fönster ovanför affären, där jag åtnjöt fritt vivre.

Nära Odenplan (nuvarande Bromstensplan) låg caféet Pavvis. Det var en åttkantig byggnad som var ett nödvändigt stopp för oss springschasar. Vi hann t o m spela minigolf ibland. Där vann jag förresten pokalen 1943. Jag var även med då Svenne Berka i Hammarby tog sitt kaffe där efter en match.

I hörnet av Villavägen och Fältvägen bodde familjen Söderhäll. När jag cyklade i kvarteret hörde jag plötsligt en explosion. Det var spritköket som sprängdes och orsakade svåra brännskador i ansiktet på fru Söderhäll med döden som följd. Jag minns ännu i dag hur hjärtskärande skriket ljöd.

Mamman till Ragge Sunnqvist, motorcykelförare, ringde och beställde hem varor från Valter Pettersson, tyvärr alltid sent på fredagen. Hon bodde ensam och ville gärna prata. Jag skulle gå på bio, så jag hade en viss styrfart. Jag var tvungen att be henne om betalningen. Hon förstod inte min brådska, så jag sa till henne att jag skulle gå på bio. ”Vad heter filmen”, frågade hon. ”Det är en lärorik film”, sade jag. Hur som helst, den berömde motorstjärnan som bl a varit segrare i Saxtorp, var Bromstenare.

En annan av Valter Petterssons kunder var fröken Lindberg. Hon var lam och verkligen beroende av andra. Hon bodde i första huset på Narvavägen åt Spånga kyrka till. Vi levererade matvaror, och som springpojke körde jag skubb åt henne. En vinterdag kom Siv Lind och jag med spark uppifrån Narvavägen. Det var gott om snö och vi knuffades och busade med varandra. En av oss hamnade i diket. Detta såg fröken Lindberg och hade väldigt roligt åt oss. Jag vet inte hur länge hon varit lam. Som ung hade hon säkert velat vara med Siv och mig i snön.

En gång blev jag varse hur periodisk alkoholism fungerade. Det var en kund som bodde två kvarter från butiken på Villavägen. Han var en jovialisk person, men när alkoholen gjorde sitt intrång hos honom blev han som förbytt. Han ringde och beställde öl och pilsner flera gånger om dagen. Ofta hade han ramlat och slagit sig i ansiktet. Han var en snäll variant av Dr Jekyll och Mr Hyde.

En dag i butiken var vi alla upptagna av kunder. Jag hade skurit upp en ostbit till min kund. Elsa stod jämte kassaapparaten. Jag gick förbi henne med kniven i höger hand. Av någon anledning häktade kniven i hennes vita rock. Det blev dramatiskt när den trängde in i hennes skinka. Jag förstod att jag varit slarvig med kniven. Jag kunde ju ha punkterat hennes lunga, men som tur var trängde kniven in i mjukdelarna. Efteråt var jag djupt olycklig och bedrövad.

Sven Dahlén var skomakare på Villavägen och handlade också hos Valter. Han sågs ofta på BIK:s hemmamatcher där han ledde hejarklacken. En av hans varianter var ”Heja vita svarta laget, ni får inte släppa, tappa taget!

Gamla foton efterlyses!

Hembygdsgillet tar gärna del av dina gamla Spångabilder. Du behöver inte skänka bort dem. Vi scannar in dem medan du väntar och lämnar genast tillbaks dem. Vi är särskilt intresserade av gamla hus och platser, affärer, arbetsplatser, möteslokaler, bondgårdar, torp, etc. Just nu letar vi efter bilder av Täbylund (som låg mitt emot Spånga Folkan), Johannelund (Nilssons slakteri vid nuvarande Östervägen 1), och Flystaborg (vid nuvarande Spångavägen 331).

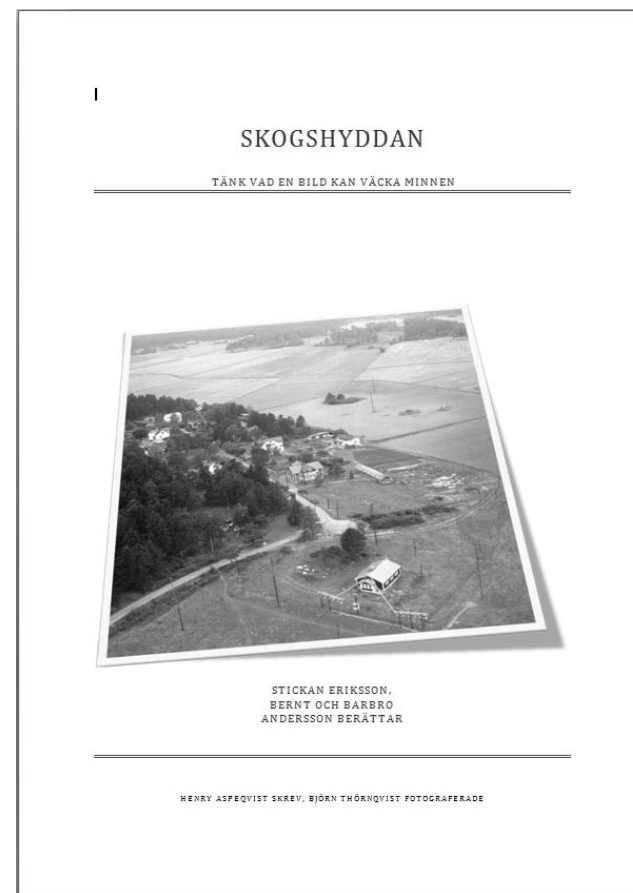
Ring Björn Thörnqvist på tel. 073-983 99 03, eller kom och besök oss på Nälsta Gård. Vi har öppet hus 10 och 24 oktober, 14 och 28 november samt 12 december kl 13-16.

Rättelse:

I majnumret av Spångabygden publicerade vi frågor och svar till Gösta "Filmas" Engströms frågesport från årsmötet. Vid fråga 3 som löd: Vad hette överläraren i Spånga folkskola som bodde vid Bromstens skola? hade vi svaret: *Martiner*.

En uppmärksam läsare har skrivit och påpekat att läraren hette Josef Martiin. Det fanns en annan person i Spånga som hette just Martiner, en kommunalpolitiker som var aktiv före inkorporeringen 1949. Han var också inblandad i Barnens Dagsfestligheterna på Gläntan. Lärare var han däremot aldrig.

Minnen från Skogshyddan

En bok om Skogshyddan, området mellan Solhöjden och det nuvarande Spånga IP, kommer ut under hösten. Det är en skrift i A4-format, rikt illustrerad med gamla foton från Hembygdsgillet's arkiv, sammanställd av Henry Aspeqvist (text) och Björn Thörnqvist (bilder). Boken bygger på intervjuer med Barbro och Bernt Andersson samt Stig Eriksson som vuxit upp i området. Skriften omfattar 30 sidor och kommer att finnas tillgänglig för läsning eller inköp på Nälsta gård.

Välkomna till Nälsta Gård

**Vi har Öppet Hus med kaffeservering
kl. 13 - 16**

10 oktober

Rolf Ekström: Fester och revyer i gamla Spånga

24 oktober

Gösta "Filmas" Engström: Bildvisning

14 november

"Förr och nu i Spånga", bildvisning av Björn Thörnqvist

28 november

Doriz Djärf spelar och sjunger

12 december

Luciakaffe med glögg och pepparkakor

Nya medlemmar

Ulla Albihn, Spånga

Sonja Edén, Järfälla

Lennart Esenius, Vällingby

Disa Hammarlund, Hässelby

Uno Jonsson, Spånga

Lilly Jungdelius, Spånga

Bo Lundgren, Tullinge

Monica Rosenlund och Ulf Rohlin, Täby

Peter och Sigbritt Salzer, Spånga

Margareth Strandquist, Bromma

Lars och Aud Jorunn Stålberg, Spånga

Göran Thorell, Spånga

Välkomna!

Medlemsavgiften: Kr 120:-, familjemedlemmar kr 20:-

ISSN 0281-5079